

I. Україна в контексті європейського Відродження

*Горбачов Дмитро
Утевська Паола
(Київ)*

Подорож у Ренесанс

Гуманісти

XVI сторіччя, час сподівань на близький гармонійний лад між людьми, на земний рай, на життя без страждань, виповнене насолодою і душевним спокоєм. Розквіт мистецтва і літератури. Доба Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Тиціана, Джорджоне, Мікельанджело... Які імена!

Ренесанс має ще одну назву – “Доба Відродження”. Найосвіченіші люди намагалися розшукати і відродити античну культуру. Історія назвала їх гуманістами – від латинського *humanus*, що означає – людяність.

Художники Ренесансу часто малюють мадонн – не богородиць-страдниць, а земних жінок у розквіті молодості і краси, одухотворених своїм материнством.

Церква вважала все земне гріховним і воліла зануритись у маленькі келії з вузькими вікнами, щоб гріховний світ не проникав до святині. Парадокс – саме у цих маленьких щільниках найосвіченіші богослови, інколи ризикуючи життям, переховували та переписували твори письменників античності, даючи їм друге життя.

Їхній доробок успадкували гуманісти Відродження. Але ніде правди діти – не дуже-то вони згадували своїх попередників. Де там! Коли йшлося про ченців, гуманісти висміювали їх: одних за надмірну побожність, інших – за лицемірство,

пияцтво, розпусту. Джованні Боккаччо так весело реготався над панотцями, що відлуння його сміху докотилося і до нас у “Декамероні”.

Ідеальний герой гуманістів – людина сильна, вольова. Щоправда, ще й заможна: щоб раювати потрібні гроші. І багатство стає ознакою доблесті, а бідність, на противагу середнім вікам, сприймається як нещастя. Конструюючи утопії щасливого майбутнього, гуманісти під впливом античної історії припускали існування в цьому суспільстві рабства. Комуś же треба виконувати тяжку й брудну роботу.

Ренесанс крокує по Європі

У XV столітті вплив гуманістів у Італії і Франції швидко зростає. Їхній ідеал яскравої, сильної особистості припав до вподоби монархам і купцям – тогочасним господарям життя. Потіснивши схоластів, гуманісти посіли чільні місця в європейських університетах.

У мистецтві панують ідеали краси і гармонії. Урівноваженість і симетрія композицій у творах П’єро делла Франческа, Леонардо і Рафаеля; гераклівська довершеність персонажів Мантеньї, ніжність жінок Перуджіно, досконалі пропорції нагих, схожих на олімпійських богів постатей нідерландця Мемлінга. У мистецтві мирно співіснують і античні міфи, і християнські легенди.

Чернечі ідеали терпеливої печалі, як запоруки раю небесного, зненацька поблякли у проміннях Золотого віку, що його, на думку гуманістів, от-от встановлять на землі освічені монархи. Вірніше, монархині, бо ж урядувало під ту пору в Європі жіноцтво, чії випещені руки впевнено лягли на кермо державних справ.

Хто саме? Довгий перелік тодішніх царственних дам подав знаменитий учений Кампанелла в трактаті “Місто Сонце”: серед європейців, писав він, воцарились Руська в Туреччині, Бона у Польщі, Єлизавета в Англії, Катерина у Франції, Марія у Шотландії, в Іспанії Ізабелла, за якої Колумб відкрив Америку...

Відтак, найпомітніша у тім престижнім списку – українка, або за тодішньою термінологією, Руська (латиною – Роксо-

I. Україна в контексті європейського Відродження

лана). На другім місці – Бона Сфорца, яка мала резиденцію на Україні.

Посаг герцогині Сфорца

Краків був столицею Зигмунта Першого, короля польського, князя литовського, українського та білоруського. Він узяв собі за дружину представницю однієї з наймогутніших родин Італії – герцогів Сфорца. “Сфорца” означає сила. Династія, родоначальником якої був простий селянин, силою, підступністю, жорстокістю здобула не тільки казкові багатства, а й титул герцогів Міланських.

При дворі Сфорца шанували мистецтво. Придворним художником Лодовіко Сфорца якийсь час був Леонардо да Вінчі, і меценатство стало традицією родини. З герцогинею Бона Сфорца і одружився Зигмунт Перший.

Бона привезла з собою до Польщі, України та Білорусії ренесансні моди, ідеї, мистецькі смаки. У Кракові італійські архітектори збудували для неї і її чоловіка міцні, як фортеця, багатирсько-приземкуваті, прямокутні і симетричні палаци, які нагадували давньоримські будівлі. Резиденцією подружжя було також місто Кременець на Волині. Гору, де знаходяться руїни королівського замку, і досі мешканці Кременця називають “Бона”.

Новий стиль викликав у Польщі і на Україні жвавий інтерес, особливо у тих, хто здобув освіту в університетах Європи. На італійських архітекторів і художників з’явився попит у Львові, Перемишлі, Самборі, і вони подалися на заробітки до великих міст і маєтків. Без перебільшення можна сказати, що разом зі своїм посагом Бона Сфорца привезла на нову батьківщину Ренесанс.

Посіяне архітекторами Бони дало пишні сходи. У Львові вирости споруди в стилі Ренесансу – Чорна кам’яниця, обличкована гранчастим камінням, що імітує діамант; вхід до церкви Трьох Святителів вирубано як тріумфальну арку з колонами, виноградними гронами, трояндами, акантами – античними символами олімпійських богів.

Серед наближених людей при дворі Бони опинився і відомий в ті часи поет-гуманіст Станіслав Оріховський із

Перемишля. Певний час він був учнем самого Лютера, який навіть дав йому притулок у своєму домі.

Станіслав Роксолан (Руський), як він себе називав, тішився тим, що його батьківщина Русь – “лагідна, спокійна, врожайна, виявляє великий потяг до літератури грецької і латинської, щорічно відправляє в Італію до Падуї багатьох юнаків. У Падуї їх зараховують до поляків, бо Русь належить Польщі”. Італійські друзі Оріховського відроджували і пропагували античний гедонізм – теорію і практику насолоди. Станіславу Русинові натомість ближчими були древні стоїки, що вони застерігали: обминайте десятим шляхом небезпечні місця, де причаїлася насолода.

Оріховський, як більшість гуманістів, проявляв віротерпимість. Пояснював це тим, що був занепокоєний загрозою турецької експансії в Європі, вважав своїм обов’язком закликати усіх християн до об’єднання проти спільної загрози турецької навали. А щоб його голос чути було по всій Європі, він побував і в лютеранах, і в католиках, і в православних. Оріховський радив польському королеві: “Прямуй на Русь. Коли вороги почують брязкіт твоєї зброї у Кременці, у Перемишлі чи на Київщині, переймуться страхом”.

Коли Зигмунт помер, жалібну промову над ним виголосив саме Станіслав Оріховський.

Бона Сфорца запрошувала до свого двору художників, поетів, вчених – тих, кого об’єднували гуманістичні ідеї. А гуманістів у ті часи на наших землях було чимало. Варто згадати хоча б Юрія Дрогобича. Вчений європейського рівня, він 1482 року обраний ректором Болонського університету. Сам герцог Д’Есте запросив Юрія Дрогобича до Падуї навчати його дітей. З 1488 року стає професором медичного факультету Краківського університету.

Та повернімося до двору Бони. Серед її наближених помітна постать – вчений Калімах, знаний у Львові, у Кракові, в Дрогобичі. До його порад прислухалася ще одна жінка, якій теж судилося відіграти неабияку роль у поширенні ренесансних ідей та смаків, – Софія Палеолог.

I. Україна в контексті європейського Відродження

Візантійська принцеса

Вона – із родини Палеологів, останньої династії візантійських імператорів. Від турків утекла до Італії. Ще вдома здобула високу освіту, тому її гостинно зустріли в Римі. За порадою папи римського Іван III, князь Московський, виписує з Риму наречену. Князю дуже кортіло стати царем Росії, і він охоче погодився одружитися з візантійською царівною. Так Софія опинилася в Москві. Услід за нею в останні десятиліття XV ст. з Італії сюди прибувають архітектори, яким належить звести парадні споруди у Кремлі. Серед них Аристотель Фіораванті – видатний архітектор і інженер.

Довга дорога до Москви, а Фіораванті вже немолодий. Та все його цікавить, усе він прагне роздивитись, вивчити.

Побувши якийсь час у столиці, Фіораванті їде до міста Владимира, щоб оглянути Успенський собор, споруджений у XII столітті. Повернувшись до Москви, він відтворює його на терені Кремля.

Із цим храмом пов'язане ще одне славетне ім'я – художник Діонісій. Ідеальні пропорції нових, багато в чому ренесансних храмів Московського Кремля викликали до життя і новий напрям в іконописі. Згадаймо попередників Діонісія, зокрема Феофана Грека. У нього блискавкоподібна манера письма. Вона відтворює ту мить натхнення, коли людина, здається, втрачає зв'язок із земним і потрапляє в орбіту ідеальних, божественних почуттів. Небесним, ідеальним пройняті і жертвні образи Андрія Рубльова.

Діонісій та його сини де в чому наслідують своїх попередників. Але ренесансні настрої захопили і їх. Діонісій вніс у доти неспокійний світ іконопису дух умиротворення. Кольори втратили свою напругу, стали м'якшими, як пастелі, а персонажі позбулися внутрішнього буревію Феофана Грека, філософськи спокійно розмірковують про добро і зло.

Вітри гуманізму ще наприкінці XV століття долинули й на Україну. Про це свідчить передусім “Красівська Богородиця”, ікона, знайдена в селі Красові, нині вона зберігається у Львівському художньому музеї. Своїм гармонійним ладом вона цілком відрізняється від напружено трагедійного, стражденно-мученицького “Блакитного Успіння” Андрія Русина. Замість

конвульсивних гострих і колючих ліній – співають пісню радості плавні овали і параболи. Ісус із високим чолом, хоч і немовля, схожий на філософа, який збагнув своїм розумом таємницю небуття і виборів безсмертя. Широке заокруглене обличчя матері Марії дихає гордовитим спокоєм. Вона не докоряє, як “Волинська Богоматір”, не оплакує долю сина, як “Оранта” Алімпія. У цьому світі душевної рівноваги не плачуть і не сміються, а розмірковують про гармонію духу і тіла – так, як у філософській академії Платона. Домінуючий коричневий колір то темнішає, то рожевіє. Він неначе заколисує глядача. Забуваєш, що цей брунатний колір в іконописі символізував “стражденне терпіння”.

До Венеції

Венеція... Приморське місто, яке нерідко порівнюють із перлиною. Бруківок у ньому обмаль. Замість них – канали – дочірні розтоки Адріатики. Засоби пересування – гондоли з не раз оспіваними гондольєрами. Уздовж каналів височать палаци, більшість яких теж перлини часів Відродження.

Господарі міста – купці, адже Венеція протягом багатьох років – центр європейської торгівлі. З усіх країн Європи та азійського сходу приїздили сюди торговці. Чимало їх і зі слов'янських країн.

Та не лише вони постійні гості Венеції. Гуманісти вважали мало не своїм обов'язком побувати тут. У палацах Венеції можна було побачити полотна та скульптури найвидатніших митців: в обрамленні тріумфальних арок давньоримського зразка – портрети вчених, художників, імператорів, багатіїв-банкїрів, заповзятливих купців і навіть євангелїстів, Ісуса, Марії. Палаци прикрашав химерний, на зразок східного декор, близький до візантійського.

Українські художники віддавали перевагу Венеції перед іншими мистецькими центрами Італії. Флоренція здавалася їм надто раціоналістичною. Флорентійські художники креслили чітку перспективу, опрацьовуючи обличчя і тіло персонажів скульптурно і об'ємно. А венеціанці – Джорджоне чи Тиціан, олімпійський спокій уявляли як молитовний стан, поетичну журливість. Вони не забувають про сонце, про всесвіт, про

I. Україна в контексті європейського Відродження

небесну височінь і духовні глибини. Їхня живописна матерія – м'яка і податлива, пронизана золотистим сяйвом. Синій і золотистий – їхні улюблені кольори, а це так близько до традицій візантійських і давньоруських, де синє – любов до ближнього, золото – рай.

До того ж у Венеції багато слов'ян із Дубровика, Чорногорії. І книжки слов'янською мовою вперше з'явилися тут. Венеціанці завжди шанували візантійський живопис. Декотрі митці навіть картини малювали на золотому тлі, як ікони, сперечаючись тим із флорентійцями і своїми земляками – Джорджоне і Тиціаном.

Роль Венеції в подальшому розвитку українського мистецтва досить примітна, навіть зображення Мамаєва склалося не без венеціанського впливу. Людину, яка серед поля журливо награв на лютні (кобзі), вперше зобразив Джорджоне, і українські художники XVIII століття, малюючи зажуреного козака-кобзаря, який сидить по-турецькому підібгавши ноги, малювали в золотисто-синіх тонах.

У часи розквіту Венеція володіла великими територіями, навіть мала свій квартал у Константинополі. У Львові венеціанські купці відкривали контори, торговельні склади.

Як на прощу їздили українські художники до Венеції.

Андрійчина Многогрішний

У бібліотеках Москви та Новгороду зберігаються книжки, ілюстровані художником, який скромно підписувався: “Мазав Андрійчина Многогрішний”. В ті часи модним було переінакшувати свої імена на латинський лад. Німецький гуманіст Бауер (у перекладі з німецької – Селюк), гордовито іменував себе Агріколою, що, до речі, означає “селюк” латиною. Андрійчина Многогрішний не латинізує своє ім'я, залишається українцем.

Якби навіть крім кількох мініатюр Андрійчини ми не мали жодного українського ренесансного малюнка, все одно було б ясно, що ренесансний живопис існував на Україні.

Ми дуже мало знаємо про Андрійчину Многогрішного. Деякі етапи життя художника можна уявити з певною

ймовірністю, якщо уважно роздивлятися його книжкові ілюстрації.

У ті часи заможні і освічені люди збирали для своїх бібліотек книжки, здебільшого писані на пергаменті, багато ілюстровані. Друковані їх не цікавили – дешеві й безбарвні.

Найвідоміша книжка, проілюстрована Андрійчиною, – так зване “Холмське Євангеліє”. Саме Євангеліє датується XIII століттям. А ілюстрації Андрійчини – це вже XVI століття.

На хвильку уявімо собі, що сучасник Андрійчини, якийсь холмський книголюб придбав рукописне “Євангеліє” XIII століття, ілюстроване, але так, як ілюстрували 300 років тому.

– От біда! – скаржиться він. – Надто вже ці малюнки якісь варварські. Прости Господи, але здається, що намальованих тут святих схопили корчі! І які всі вони худі, виснажені!

І він замовляє Андрійчині нові ілюстрації, щоб осучаснити давню книгу. Чому саме Андрійчині? Може, художник був його земляком?

Місто Холм – сусід Любліна і Кракова. Коли король Ягайло заснував у Кракові університет, його дружина влаштувала при університеті бурсу для незаможних православних юнаків. Бурса існувала і за часів Андрійчини, він міг там навчатися. Тоді ж у Кракові при бернардинському монастирі працював скрипторій – майстерня, де виготовляли рукописні книги, що мали характерну, чисто місцеву прикмету – перенасиченість орнаментикою. Таку перенасиченість орнаментом бачимо і в декотрих малюнках Андрійчини. Можливо, навчався він в університеті, бував у скрипторії, спілкувався з ченцями, хоч і був православний, а вони – католики.

Віротерпимість – ознака Ренесансу. Євангеліста Луку Андрійчина намалював із католицькою тонзурою на голові... Трошки смішно, а може, зворушливо: прототипом для Луки міг послужити хтось із його приятелів-бернардинців. А може, художник товаришував з якимось ревним католиком у Львові – хто лише не бував у цьому місті, центрі гуманізму й освіти на Україні. Бував – не міг не бувати там і Андрійчина.

У його малюнках відчутні давньоукраїнські та ренесансні впливи. З одного боку – традиційні для України сині, червоні та золоті барви, а з іншого – нова, ренесансна гармонія їхніх

I. Україна в контексті європейського Відродження

сполучень. Архітектурні куліси позаду євангелістів, як і на іконах, символізують місто, складки традиційних хітонів та гіматіїв мальовано витонченими кольоровими і золотими штрихами як у Софії Київській. Але фігури обрамлені, як це робили венеціанські майстри, пишними тріумфальними арками. Очевидно, наш земляк побував і у Венеції. Малюнки перенасичені античним декором: важкі, соковиті рослинні орнаменти наче вихлюпуються з рогів достатку, захоплюючи мало не весь аркуш.

Але в них немає геометричної точності на відміну від флорентійських. Ці орнаменти розміщені на аркуші без жорсткої системи, трохи довільно, навіть хаотично. Вони м'які, податливі, насуваються, тіснять одне одного. Так міг малювати художник, в якого не вщухла емоційність, і холодні правила інтелекту не здолали душевної животрепетності.

Орнаменти на мініатюрах Андрійчини утворюють навколо тріумфальних арок вінок слави, водночас символізують Едем – “Земний рай”, а ще – нагадують розкішний східний килим.

Андрійчина воліє малювати рай на землі, а не на небі. І хоча він зображує небо не голубим, як італійці, а золотим, іконописним, воно в порівнянні з рослинним орнаментом займає незначну площу.

Одяг на героях Андрійчини – традиційний для іконопису, але по-ренесансному просторий, це робить його персонажів кремезними богатирями. Як вони різняться від щуплих, безплотних зображень середньовічних святих!

Такі художники, як Андрійчина, мали вплив на своїх земляків. Доказ тому – “Пересопницьке Євангеліє”, те саме, на якому присягають президенти України.

Пересопницьке Євангеліє

У XVI столітті польські та українські магнати змагалися одне з одним за найпишніший палац, найкоштовнішу бібліотеку, хоч і не всі полюбляли читання – куди цікавіші лови й веселощі!

Саме з меценатством шляхетних українських родин, т. зв. “княжат головних” (Острозьких, Сангушків, Вишневецьких,

Четвертинських), пов'язана європеїзована й аристократизована гілка тогочасної української культури. В Україні побутувала як латинська мова (шкільна для всієї Європи), так і національна (до речі, національну ідею гаряче пропагували і в Європі тогочасні християни-протестанти).

Національна свідомість в Україні була доволі висока. Князь Вишневецький 1569 р. на сеймі у Любліні казав: “Ми русини, є народ поштивий і впевнений, що кожному народові рівні шляхетністю”. Траплялося, на листи від короля польського українські князі гордовито відповідали: “Відаєт король, же-м русин, а позви мні по-полску шлеть”, себто нехай король до мене, українця, пише українською.

Та й латиномовні українці (т. зв. падуанська молодь – вихованці Падуанського університету) не раз повторювали своїм італійським колегам: “Я русин і хвалюся тим”.

Православна княгиня Анастасія Заславська, власниця села Пересопниця, не пошкодувала грошей на дорогоцінну рукописну книгу “Пересопницьке Євангеліє”.

15 серпня 1556 року в селищі Двірці син протопопа Василевича Михайло розпочав переклад з болгарської та переписування тексту. А завершив роботу 1561 року архімандрит Пересопницького монастиря Григорій.

Книга переписана пізнім уставом, літери чіткі, витончено красиві. Хоч Михайло та Григорій перекладали на мову книжну, однак зберегли чимало рис живої, народної мови.

Якщо, приміром, у тексті залишаються іноземні терміни, на берегах подаються їхні українські відповідники: спекулятор – кат, алектер – півень, сандалія – черевики, житниця – клуня або стодола.

Пергамент для “Пересопницького Євангелія” виготовили розкішний, тонкий. На книгу довелося пожертвувати цілу череду телят. Чорнила зробили з найстійкішого барвника. Книжка і зараз вражає свіжістю, жодна літера не поблякла, не вицвіла.

Княгиня Заславська сама знайшла і художника. Ім'я його не дійшло до нас. Він, як і Андрійчина, поєднував традиційні образи євангелістів із ренесансним італійським орнаментом. Одяг, постаті святих нагадують галицько-волинський іконопис. Середньовічна витонченість у постатях, мальованих тоненьки-

I. Україна в контексті європейського Відродження

ми штришками, і водночас – обважніла рослинність на берегах мініатюр. Орнаментальний бордюр широкий, барвистий, виписаний з явною насолодою і натхненням. Він відлунює венеціанською пишністю і віртуозністю.

Традиційні для України сині, червоні і золоті барви та новітня гармонія їхніх сполучень справляють незабутнє враження.

На одній із мініатюр орнамент трохи колючий – далекий відгомін тернового вінця готики, яку не забували і у Венеції XVI століття. Інші мініатюри м'якші, багаті на кольори і відтінки, тло пергаменту вкрите блискучою, незатьмареною золотою плівкою.

Ми точно не знаємо, що саме спонукало княгиню замовити “Євангеліє”: пиха чи побожність. А от Михайло і Григорій добре усвідомлювали, в ім'я чого працюють. У післямові, якою за традицією закінчували свою роботу переписувачі, читаємо: “А иже есть Прекладана из языка Българского на мову Роускоюу. То для ліпшо вырзоумленя Люду хрстіанского Посполитого”.

Друкар книжок небачених

Один пам'ятник йому споруджено у Москві, другий - у Львові. На його могилі напис: “Друкаръ книг пред тым невиданных”. Під плитою з цим написом знайшов вічний спочин першодрукар Росії й України Іван Федоров. З того дня, коли його поховали, минуло чотири століття. Роки не зменшують, а збільшують його славу – славу винахідника, художника-гравера, страждальця і, перш за все, великого гуманіста. Одного з тих синів Відродження, якими й досі пишається людство.

1564 року в Москві народилася перша друкована російська книга “Апостол” Івана Федорова. Він сам сконструював машину для друку, сам зробив літери, сам проілюстрував свого первістка. На фронтисписі книжки – апостол Лука в обрамленні ренесансної тріумфальної арки.

Здавалося б, міг сподіватися на славу і шану. Але московське духівництво стало підозрювати першого друкаря в усіх гріхах:

– Чи не єретик він?...

– Книжки чужоземні копіює...

– У католицькому університеті вчився, у Кракові.

Івану Федорову загрожував арешт і дуба. Він подався до Білорусії, де проживав митрополит Київський і чимало православного люду. Затим – Львів. Тут Федоров видає першу українську друковану книжку – той самий “Апостол” з портретом того-таки Луки, під тією ж тріумфальною аркою. Але він і сам добре розумів, що перше видання трохи архаїчне. Адже у Європі переможливо панує Ренесанс! І новий варіант гравюри “Апостол Лука” для нового видання Федоров доручає зробити львівському художнику Войцеху Стефановському, який використав у своїй роботі елементи галицького іконопису. Таке поєднання західно-ренесансних і місцевих форм нам уже знайоме: до нього вдавалися Андрійчина Многогрішний і невідомий ілюстратор “Пересопницького Євангелія”.

У мандрах Федорова супроводжував його друг і помічник Мстиславець. Федоров не раз говорив йому: “Я хочу друкувати недорогі книжки для люду посполитого. Багато книжок. Але для цього потрібні кошти. І незалежність...”

Серед львівських ремісників у першодрукаря було багато недоброзичливців. І коли князь Костянтин Острозький-молодший запросив Федорова працювати в його маєтку, той погодився. Князь був меценатом і шанувальником культури і мистецтва.

В Острозькому замку Федоров видрукував Біблію слов'янською мовою, вперше у повному її обсязі. Титул цієї книги оздоблений ренесансною тріумфальною аркою, в яку вкомпоновано довгу назву книги.

Князь Острозький глибоко шанував Івана Федорова, призначив його ігуменом місцевого монастиря. Але той прагнув передусім бути незалежним.

Як і його великий попередник Леонардо да Вінчі, Федоров мріяв також створювати машини, захопився ідеєю багатоствольної мортири. Зі своїм проектом він подався спершу до Стефана Баторія, а відтак і до кайзера Рудольфа II. Та ба! Проект не зацікавив монархів. Вони хотіли бачити мортиру в дії. Та для цього у Федорова не було грошей.

I. Україна в контексті європейського Відродження

У пам'яті нащадків Іван Федоров лишився друкарем книжок “пред тым невиданных”.

Присмерк гуманізму

Світ прекрасного... Чільне місце в ньому посідають портрети художників XV-XVI століть. Ось два з них, створені на нашій землі.

Краків у жалобі. Помер Зигмунт II – останній Ягеллон. Польські, литовські, українські магнати заклопотані: треба обрати нового короля. На сеймі вирішили запросити на престол іноземця, який, не знаючи місцевих мов, не втручатиметься в їхні магнатські справи.

Пощастило не одразу. Генріх Французький правив кілька місяців, та знов подався до Парижа: запрагнув примирити католиків із гугенотами. Тоді на престол запросили уславленого полководця угорця Стефана Баторія.

Він вирушив до Кракова через Львів. Тут зупинився.

– Львів – діамант у Польській короні. Хочу оглянути місто, побесідувати з найпочеснішими його людьми... – владно мовив новий король.

Серед львів'ян, представлених королю, був і місцевий художник Войцех Стефановський, той самий, який ілюстрував “Апостол” Івана Федорова.

– Ваша величність не відмовить мені позувати? – спитав Стефановський при зустрічі.

Його величність не відмовив.

Щойно Стефановський закінчив роботу, як до львівського живописного цеху, що об'єднував художників, посипалися замовлення на копії королівського портрета. Хто прагнув прикрасити ним свою торговельну контору, а хто поповнити колекцію картин у фамільному маєтку.

Портрет зберігся до наших часів. Нині його можна побачити у Львівському історичному музеї.

Король зображений крупним планом. Одежа робить його справжнім багатирем. За модою тих часів чоловіки носили одяг на ваті або на каркасах.

На Стефані громіздкий кунтуш з великим коміром. Обличчя мужнє, навіть грубувате. Художник не вдався до

лестошів. Його Стефан Баторій – не красень, не елегантний кавалер, а воїн, солдат. На його обличчі – сліди виграних битв і довгих роздумів. Очі втомлені, але спокійні. Вуста міцно стулені. Якщо король заговорить, то це будуть не пусті слова, не раптовий спалах емоцій. Він не дасть їм волі – завжди розсудливий і справедливий. Гуманісти вважали, що саме таким і повинен бути можновладець.

На портреті немає атрибутів, які б засвідчували приналежність короля до тої чи іншої віри. Адже він прийняв корону держави, яка об'єднувала і католиків, і православних, і протестантів. Гуманісти напучували монархів: податки платять однаково всі, отже, будьте однаково справедливі до всіх, незалежно від того, яку віру вони сповідують.

Марно сподівалися магнати, що Баторій не втручатиметься в справи “Речі Посполитої двох народів”. Король швидко збагнув, що не лише поляки і литовці потрібні йому для війни з Іваном Грозним. Третій народ – русини (українці і білоруси) – мають своє військо – Запорізьку Січ. І Стефан перший із польських королів офіційно визнав Січ. За його указом Україну поділили на військові округи – полки. Гетьманом над козаками став Богдан Розинський.

Портрет Стефана Баторія написаний у традиціях нідерландського реалізму. Войцех Стефановський міг зустрічатися з нідерландськими художниками, які в ту пору тікали від переслідувань герцога Альби в Польщу й на Україну.

Другий портрет належить пензлеві львівського портретиста Шимона Богушовича. Він був придворним Юрія Мнішека, батька тієї самої Марини Мнішек, яка, мріючи про корону Московської цариці, спершу стала дружиною Лжедмитрія I, а після його страти – Лжедмитрія II, “тушинського злодія”.

Разом із дочкою Юрій Мнішек прибув до Москви. Заради високого становища – ще б пак – Російська цариця! – примусив дочку змінити віру, перейти з католицизму на православ'я, визнав Григорія Отреп'єва “сином” Грозного. Авантюра закінчилася для всіх трагічно.

У російських мандрах Мнішеків супроводжував художник Шимон Богушович. У zenіті слави, коли доля, здається,

I. Україна в контексті європейського Відродження

всміхалася йому, Юрій Мнішек замовляє Богушовичу свій портрет.

На портреті вловлюємо риси тиціанівського стилю – монументальність, важкуватість темнуватого колориту, самовпевненість. Усі ознаки Ренесансу. Але куди поділася ренесансна рівновага світлих кольорів? Темні барви одягу і тла дисонують з червоною драпіровкою. А одутле обличчя на цьому фоні здається знекровленим. В очах закам'янів переляк, вся постать напружена, наче перед небезпекою. Як він не схожий на благородно стриманих, вольових і водночас інтелектуально розкутих героїв італійських художників!

Життя руйнувало підвалини гуманізму, виявляючи хибність владолюбства, заснованого на моральній нерозбірливості...

А тепер – ще про одну жінку

Султан Сулейман Пишний вважав себе володарем половини світу. І був не від того, щоб завоювати і другу. Та для дипломатів багатьох країн не було секретом, що найважливіші державні справи вирішує не султан, а його дружина Роксолана. Справжнє ім'я – Настя Лісовська, попівна з міста Рогатина. Взята в полон татарами, потрапила до гарему Сулейманового й стала найулюбленішою дружиною. З Італії до Стамбула викликала вона архітекторів для будівництва ренесансового палацу Хасекі. Вслід за нею й інші вельможі почали будувати собі житла в новому стилі.

Венеціянець Белліні подався до Туреччини, аби намалювати гордовиту султаншу з натури. Потім сей портрет у копіях і репродукціях потрапляв до картинних галерей Європи. Хтось із львівських збирачів живопису, начитавшись, напевно, дивовижних історій про потуречену землячку, замовив її портрет у тюрбані, перемальований з гравюри. Зображена крупним планом, спокійна до самовпевненості, та жінка справляє враження людини з твердим характером. Була владолюбною. Зачарований Роксоланою, султан дарував їй все, навіть найтяжчі гріхи. За її наказом стратив власного сина – суперника дитини Роксолани. Вінценосне подружжя не вельми дбало про моральні чесноти: доба Ренесансу при всій її високій естетиці

хворіла на аморальність. Коли шукаєш тільки вигод і насолод – уже не до моралі.

...Теорії гуманістів вочевидь розбігалися з практикою. Замість жити у злагоді європейці розбраталися наприкінці XVI сторіччя. Свара між католиками і протестантами спалахнула різаниною. Заклики гуманістів до гедоністичних радощів спровокували вибух пияцтва і розпусти.

Останній сплеск Ренесансу

Костянтин Острозький–молодший був нечуваним багатієм: київський воєвода, депутат сейму, власник багатотисячного війська. Серед його приятелів – князь Курбський (той самий, який утік від Івана Грозного), видатний полководець, політичний діяч і публіцист, Мелетій Смотрицький – поет і вчений, першодрукар Іван Федоров.

Батько Костянтина Острозького був похований у Києві, в Успенському соборі Печерської Лаври. Синові здавалося, що невеликий хрест на могилі надто скромний, не засвідчує глибокої шани до батькової пам'яті.

Київський воєвода бував у великих містах Європи і бачив пишні ренесансні монументи на могилах видатних осіб. Тому й вирішив замовити скульптурний надгробок на зразок надгробку Медічі роботи Мікельанджело.

Артіль скульпторів витесала з рожевого мармуру фігуру лицаря – небіжчик був коронним гетьманом війська Литовського. Він лежить, спираючись на шолом, в позі античного героя, як на фронтонах грецьких храмів. Від спокійного обличчя не віє смертю. Це стан глибокої задуми, як тоді казали, “Платонів сон”. Від Печерської Лаври до Замкової гори, де височіла резиденція Київського воєводи, неблизький шлях. Князь, побувавши на могилі батька, повертався додому верхи. Наодинці думалось:

“Заманулося мені, – щоб батьків надгробок схожий був на могилу Медічі... Освічені монархи, меценати, шанувальники мистецтва, а живцем спалили Савонаролу... Та хіба вони одні? Родина Борджіа – кубло розбійників, жорстоких, безсоромних... А Лодовіко Моро? Теж мені гуманіст... Оспівував радощі життя, а що з того вийшло? Одна розпушта...”

I. Україна в контексті європейського Відродження

Нещодавно князь Острозький одержав листа від Івана Вишенського, в якому той нищівно викривав розпусту гуманістів: “І ще еси м’ясоїд, куроїд, салоїд, іще еси м’ягкоспал, подушкоспал, периноспал, іще еси тілолюбитель, кровопрагнитель...”

Картав він і залишки язичества на Україні. Вишенський вимагає від воєводи і його війська: “Пироги и яйца надгробные – отмените. Купала на Иванов день – утопите и огненные скакания отсеки...”

Князь всміхається: “Дивні люди ці письменники. Вишенський хоче, щоб і слідів від язичества не залишилося, а Себастьян Кленович – навпаки, оспівує наші обряди. Як гарно написав про ворожіння... Та й Київ мій уславив:

“Знайте всі люди, що Київ на Чорній Русі значить стільки, скільки для всіх християн Рим стародавній колись...”

Настав кінець ілюзіям. Замість вимріяної гуманістами віротерпимості на Україну посунула католицька експансія. Частина православних вдалося намовити на унію з папою римським. І з цим нічого не міг вдіяти навіть воєвода Київський зі своїм багатотисячним військом. Як жахнувся б князь Острозький, ревний захисник православ’я, якби йому сказали, що нащадки його роду, як і роду Вишневецьких, стануть католиками і воюватимуть з козаками Богдана Хмельницького.

Гармонійна особистість, вимріяна гуманістами, виявилася утопією, міфом. У Європі знову заговорили про християнську мораль, в якій “Господь гордим противиться, смиренным же дає благодать” (слова Григорія Сковороди). Надходила доба богобоязливого бароко. Очі і серця знову звернулися до Отця небесного.